

Aengenent en de ‘Roomsche sociologie’

Erik Sengers*

“Hiermede meenen wij het roomsche in onze sociologie voldoende te hebben gerechtvaardigd, en te hebben aangetoond, dat een roomsche sociologie recht heeft van bestaan”(Aengenent 1910, 406).

Summary

Johannes Aengenent was sociology-professor at Warmond seminary until 1928 and bishop of Haarlem until 1935. This paper investigates the characteristics of his sociology. In the first section, Aengenent is placed in the historiography of early sociology. It appears that he belongs to the ethical or normative sociology, that in this early phase was an integral part of sociological science but gradually disappeared from what became the sociological discipline. The second section discerns the main themes of his sociology with the help of the ‘sociological reviews’ that he published regularly. This section confirms his interest for the socio-economic problems that came with the modernization of Dutch society at the turn of the century. The last section describes what he saw as the ‘catholic’ aspects of his sociology. In the conclusion, the relevance of normative sociology for present-day sociology is discussed.

De eerste hoogleraar sociologie?

Jarenlang heb ik mijn studenten geleerd dat Emile Durkheim de eerste professor in de sociologie was op een universiteit. Zo stond het in het handboek dat we gebruikten, de inleiding *Sociologie en de moderne samenleving*. Durkheim werd in 1902 hoogleraar aan de Sorbonne; “Het woordje sociologie stond toen nog niet in zijn officiële leeropdracht: dat werd er in 1913 aan toegevoegd en daarmee werd Durkheim de eerste professor in de sociologie in Europa...” (Van Heerikhuizen 1996, 116). Tijdens mijn promotieonderzoek kwam ik regelmatig de persoon van Johannes Aengenent tegen. Deze priester van het bisdom Haarlem, docent op het grootseminarie Warmond en later bisschop van het bisdom Haarlem wordt in de literatuur vaak omschreven als ‘socioloog’ en ‘professor in de sociologie’ (zie bijvoorbeeld Derks/Huisman 2002,

* Erik Sengers is godsdienstsocioloog.

Met dank aan dr. Geert de Vries, prof. Bert Laeyendecker en de anonieme besprekers.

49). In een biografische notitie aan de bibliothecaris en redacteur T.P. Sevensma van 14 november 1913 schrijft hij over zichzelf: “Sedert september 1904 professor in de filosofie en sociologie aan het groot-seminarie te Warmond”. In 1909 verscheen de eerste versie van zijn *Handboek sociologie*. Hij begon me meteen te interesseren: wat deed een professor in de sociologie vòòr Durkheim, welke rol speelde sociologie in de kerkelijke opleiding van die tijd, welke rol speelde Aengenent in de opbouw van de katholieke zuil en hoe speelden zijn sociologische inzichten een rol in zijn functioneren als bisschop? Aangezien er geen coherente biografie is van Aengenent, bleven mijn vragen onbeantwoord. In dit artikel wil ik een eerste aanzet geven door te kijken naar Aengenent als socioloog.

Johannes Dominicus Josephus Aengenent werd op 15 maart 1873 in Rotterdam geboren in een familie van eenvoudige arbeiders. Hij studeerde op het kleinseminarie (middelbaar onderwijs) Hageveld en grootseminarie (hoger onderwijs) Warmond en werd in 1897 tot priester gewijd. Na een jaar kapelaan (assistent) geweest te zijn in Roelofarendsveen werd hij eerst leraar aan Hageveld en vervolgens werd hij in 1904 benoemd tot hoogleraar in de wijsbegeerte aan Warmond – zonder verdere academische opleiding of specialisatie. Dit zou hij tot 1928 blijven en in die kwarteeuw ontwikkelde hij een grote publicistische en bestuurlijke activiteit. Geïnspireerd door de pauselijke encycliek *Rerum Novarum*, waarin de grondlijnen van de moderne katholieke sociale leer uiteengezet werden, ging hij zich bezig houden met een veelvoud aan sociale problemen variërend van loonkwesties en eigendomsverhoudingen, de positie van de vrouw, oorlog en vrede, bevolkingsvraagstukken tot de plaats van katholieken in het openbare leven. Al vroeg raakte hij betrokken bij de Katholieke Sociale Actie van de latere katholieke minister van arbeid Aalberse (een centrum voor de bestudering en aanpak van de sociale problemen in de katholieke zuil, opgericht 1903 en opgeheven 1942). Hij was een belangrijk adviseur van de Nederlandse bisschoppen in de arbeiderskwestie en was lid van de Hoge Raad van Arbeid waar hij samen met onder andere Slotemaker de Bruïne, Diepenhorst en Wibaut de regering adviseerde. Ook was hij vanaf het begin betrokken bij de Nederlandse katholiekendagen, de toogdagen van de katholieke zuil die tussen 1919 en 1934 werden gehouden. In 1928 werd hij benoemd tot bisschop van Haarlem waar hij de Graalbeweging promootte als de jeugdorganisatie van het bisdom (Derks 2007, 236-324). Zijn belangrijkste werk was echter de sanering van de financiën van het bisdom dat door de urbanisatie (het bisdom strekte zich toen nog uit van Texel tot Zeeuws-Vlaanderen) en economische crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw sterk onder druk stond. Veel van zijn werk heeft hij door zijn vroegtij-

dig overlijden op 3 september 1935 niet kunnen afmaken (zie voor deze korte biografische informatie Voets in het *Biografisch Woordenboek van Nederland*).

Aengenent komt regelmatig voor in de wetenschappelijke literatuur over het vooroorlogs katholicisme. Of het nu gaat over arbeiderskwesaties, jongerenwerk of andere sociale vraagstukken: telkens worden aan zijn naam en zijn opvattingen enkele alinea's gewijd. Maar grote aandacht heeft hij tot nu toe niet gekregen. Dat lag deels aan zijn bescheiden en dienstbaar karakter; hij vond het kerkelijk instituut en de kerkelijke orthodoxie belangrijker dan zijn eigen persoon (zie bijvoorbeeld zijn zwaar beargumenteerde verdediging van de antimodernisteneed (Aengenent 1911), waarmee de kerk gehoorzaamheid afdwong aan het instituut en de orthodoxe leer vastlegde tegenover de moderne gedachten onder leidende theologen, die veroordeeld werden). Ook was hij als docent eerder betrokken als adviseur bij de zuilorganisaties dan dat hij zelfstandig optrad; zijn opvattingen werden niet altijd overgenomen waardoor hij op het oog weinig heeft gerealiseerd. Congregaties en/of broederschappen heeft hij niet gesticht, wat zijn naam en faam had kunnen vergroten. Tenslotte heeft zijn periode als bisschop te kort geduurd om hem een blijvende plaats in de kerkgeschiedenis te geven. De enige samenhangende beschrijving van zijn persoon en werk is te vinden in de notitie van bisdom-historicus Voets in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* en een scriptie-achtige biografie van Bank (1996), in eigen beheer uitgegeven. Dat is wat weinig voor een levensloop waarvan vele deelaspecten elk op zich al een monografie verdienen. Daar een biografie voorlopig uitblijft, is de vraag die ik in dit artikel zal stellen een eenvoudige: wat voor een socioloog was Aengenent?

Deze vraag wil ik vanuit drie richtingen beantwoorden. Ten eerste zal ik de persoon van Aengenent en de richting die hij voorstond plaatsen in de geschiedenis van de sociologie. Aengenent staat voor een meer normatieve stroming in de sociologie, die aan het begin van de twintigste eeuw een onderdeel was van de, zich op dat moment uitkristalliserende en binnen het wetenschappelijk discours positionerende, sociologische discipline. Ten tweede wil ik Aengenent benaderen vanuit zijn eigen interesses. Hij schreef namelijk voor het blad *De katholiek*, het orgaan van het grootseminarie Warmond, 'sociologische overzichten' waarin hij meerdere actuele publicaties over maatschappelijke vraagstukken tegelijkertijd en soms samenhangend besprak (overigens de enige boekbesprekingen die in deze vorm gepubliceerd werden in *De katholiek*, op andere thema's werden individuele publicaties besproken). Op deze manier kan ontdekt worden welke onderwerpen hem interesseerden, door wie hij zich in zijn denken liet inspireren, en hoe hij die literatuur behandelde. Ten derde ga ik nader in op het begrip 'roomse sociologie'. In een

artikel uit 1910 reageert hij op een bespreking in *De Gids* van zijn *Leerboek der sociologie* door Van Blom. De recensie draagt de titel 'roomsche sociologie'. Het antwoord van Aengenent maakt duidelijk waar hij zelf staat en hoe hij zich wil verhouden tot andere vormen van sociologie. In de conclusies wil ik voorstellen doen voor verder onderzoek en schetsen wat de sociologische richting van Aengenent kan betekenen voor de discussie over de plaats van de huidige sociologie in samenleving en wetenschap.

Aengenent in de geschiedenis van de sociologie

In het voorwoord van zijn *Leerboek sociologie* geeft Aengenent al de richting aan waarin hij zijn sociologie geplaatst wil zien. Hij definieert sociologie als maatschappijleer, en onderscheidt direct twee grote richtingen in de behandeling ervan: de filosofische als onderdeel van de ethica en de positivistische als zelfstandige wetenschap. De positivistische richting wil volgens hem de eenheidsband vormen tussen alle sociale deelwetenschappen en dat doen door, en dat geeft haar ook het kenmerk van een zelfstandige wetenschap, een natuurwetenschappelijke methode. Drie scholen onderscheidt hij hierin: de intellectuele/psychologische school van Comte, de biologische/organische school van Spencer en de economische school van Marx en Engels. Hij is echter niet positief over de positivistische richting: Aengenent kan niet meegaan in de evolutionistische uitgangspunten die in deze richting gehanteerd worden en denkt dat deze leiden tot onbewezen verbanden (en een verlies aan naastenliefde in de samenleving, zie ook Aengenent 1902). Verder vindt hij het vakgebied zoals de positivisten het zien te omvangrijk en vindt hij dat de sociologie zich zou moeten beperken tot de studie van maatschappelijke ontwikkelingen. Aengenent voelt zich zelf verwant met de filosofische sociologie, die hij ziet als het deel van de ethica dat zich richt op de rechten en plichten van de mens als maatschappelijk wezen. Hij ziet het vakgebied van de sociologie zelfs nog beperkter, namelijk als de filosofische studie van het sociale vraagstuk. Die vraagstukken en de daarop gegeven antwoorden vormen dan ook de structuur van zijn boek (Aengenent 1931, 1-9, zie ook Aengenent 1908, 50-52; vergelijk Slotemaker de Bruïne 1912, 21-26 die tot soortgelijke onderscheidingen en argumenten komt).

Aengenent sluit zich hiermee aan bij een op dat moment opkomende richting in het sociaal denken, die eerder door Aalberse 'christelijke sociologie' genoemd werd (Aalberse 1904). Aalberse (1871-1948), een vriend van Aengenent, was een voorman van de katholieke-sociale beweging, hoogleraar

in Delft en vanaf 1918 de eerste minster van Arbeid (in het kabinet Ruys de Beerenbrouck) in welke functie hij tot 1931 (toen hij na de dood van Nolens RKSP-fractievoorzitter werd) verschillende sociale wetten doorvoerde. Hij was mede-oprichter van de Katholieke Sociale Actie (KSA) en redacteur van het daaraan verbonden *Katholiek Sociaal Weekblad*, dat ijverde voor een grotere aandacht voor de sociale kwestie onder katholieken en voor de hervorming van de Nederlandse samenleving in katholieke zin. In de derde jaargang van het blad (1904) publiceerde hij een aantal artikelen over het denken van de Duitse sociaal-ethicus en jezuïet Heinrich Pesch (1854-1926), die hij ten behoeve van het cursuswerk samenvatte onder de titel 'de christelijke sociologie in vijf en twintig stellingen'. Pesch wordt gezien als de uitvinder van het begrip 'subsidiariteit' (Kettern 1994), een belangrijke notie in het katholiek-sociaal denken. Aalberse benadrukt in zijn stellingen vooral de politiek-statelijke elementen van dat begrip. Hij wil de autonomie van het maatschappelijk middenveld veilig stellen tegenover de staat; de staat heeft een belangrijke tijdelijke functie voor zijn burgers, maar die hebben een eigen roeping die boven die van de staat uitgaat. De staat is daarom begrensd in zijn macht en moet verenigingen en het huisgezin de hun specifiek toebedeelde taken (bijvoorbeeld opvoeding) laten uitoefenen en ze hoogstens ondersteunen in het uitoefenen van die taak. Sociale politiek van de staat is mogelijk en noodzakelijk, maar kan en mag de christelijke naastenliefde niet verdrijven. Ook Aengenent liet zich zeer door het werk van Pesch inspireren, maar benadrukte eerder de economische kanten van diens denken dan de politieke. Het gaat bij de christelijke sociologie dus om een normatieve maatschappijleer.

Aengenent was niet de enige die zich op deze manier bezig hield met 'sociologie' vanuit een christelijk wereldbeeld (zie ook het overzicht van Landheer, 1933). Winkeler (2010, 178-180) schrijft dat in het interbellum in katholieke kringen met sociologie de studie van de individuele mens in zijn sociale context en de toepassing van de beginselen van de sociale leer in het sociale leven werd aangeduid. Vooral de orde van de Franciscanen zou zich toeleggen op de sociologie als vak, aangezien zij al vroeg in de twintigste eeuw een pastoraal jaar in hun opleiding hadden opgenomen waarin aandacht was voor sociale vragen en verhoudingen. Hun eerste hoogleraar in het vak was pater Hazebroek (1911) maar hij was er niet in opgeleid, met pater Hentzen (1917) werd hij opgevolgd door een man die in 1920 in Leuven zou promoveren op een politiek-sociale studie. Behalve in de katholieke kerk vond ook in andere kerken een dergelijke vorm van sociologie ingang. In protestantse kring deden mannen als Slotemaker de Bruïne (Groenewold 2007), Diepenhorst en Anema van zich spreken. Ook zij hielden zich bezig met 'sociologie', een

mengeling van sociale leer, bestudering van de sociale kwestie, staatsrechtelijke vraagstukken en dergelijke. De opsomming van deze namen maakt duidelijk dat de Vrije Universiteit een belangrijk centrum was van deze studies. Geheel in de lijn van de verzuiling heb ik van een interactie tussen beide confessionele scholen weinig gevonden, men wilde ten behoeve van het eigen volksdeel eigen antwoorden zoeken. Als politicus en bestuurder zouden deze katholieke en protestantse 'sociologen' in belangrijke mate bijdragen aan de implementatie van de door hen ontwikkelde christelijk-sociale ideeën in de Nederlandse samenleving.

Hoe wordt Aengenent en in bredere zin de 'christelijke sociologie' geplaatst in de geschiedenis van de sociologie? Volgens Wils (2005, 346-354) neemt Aengenent een centrale positie in in het debat over wetenschap en geloof dat in zijn tijd gevoerd werd. Vanaf het moment dat de katholieke kerk zich weer vrij mocht organiseren en dat met het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 ook deed, was er het streven in katholieke kring enerzijds volop deel te nemen aan het maatschappelijk leven maar anderzijds dat op eigen merites te doen. Het positivisme dat in verschillende wetenschappen opkwam vormde daarbij een oriëntatiepunt voor de verhouding met de samenleving en voor verschillende partijen in eigen kring. Daar er tot in de twintigste eeuw geen katholieke universiteit was in Nederland die vanuit katholieke uitgangspunten het wetenschappelijke, politieke en sociale debat met de andersdenkenden kon voeren, waren de belangrijkste centra van wetenschap de seminaries. Het maatschappelijk en wetenschappelijk debat werd dientengevolge met een normatief-theologische ondertoon gevoerd; tot de eeuwwisseling stond het positivisme voor katholieke wetenschappers gelijk aan de kwalijke gevolgen van de moderne samenleving: goddeloos relativisme. Aengenent is volgens Wils in dit debat een sleutelfiguur. Hij is een van de eersten die volgens haar een eerlijke en gelijkwaardige positie van de positivistische sociologie benadrukte, maar tegelijkertijd uitdrukkelijk deze weg afwees en zich, zoals we hierboven hebben gezien, richtte op de filosofisch-ethische wijze van wetenschap bedrijven. Na de oprichting van de katholieke universiteit in Nijmegen zou er geleidelijk aan meer aandacht komen voor het positivisme onder de katholieke wetenschapsbeoefenaren.

Aanzienlijk minder positief over de erfenis van Aengenent is de jezuïet Hoefnagels (1964). In zijn inleiding in de sociologie omschrijft hij het vak als de wetenschap die kennis wil verschaffen van het sociale. Deze kennisverschaffing is, vanwege de sociale natuur van het onderzoeksobject, volgens hem verschillend van de natuurwetenschappen en de vraag rijst of het daar-

om wel een wetenschap kan zijn. Hoefnagels onderscheidt twee richtingen: de *verstehende* en de generaliserende sociologie. Daarnaast onderscheidt hij twee richtingen bij de belangrijke vraag of sociologie waarde vrij moet zijn: de richting die vindt dat sociologie een empirische wetenschap is en zich op feiten moet beroepen, en de richting die vindt dat normativiteit mag om zo ook onderscheid te maken tussen het menselijke en het onmenselijke. In beide vragen wil hij zich niet vastleggen, maar in zijn behandeling van de geschiedenis van de sociologie in het eerste hoofdstuk komen zijn preferenties voor de generaliserende en objectieve sociologie wel naar voren. In zijn poging een breed publiek aan te spreken met zijn inleiding, neemt hij vervolgens sociale problemen en in het bijzonder de sociale kwestie als uitgangspunt voor 'onze verkenningstocht in het gebied van het sociale'. Ook hier onderscheidt hij twee richtingen. De eerste is de richting die de goddelijke openbaring wil toepassen op sociale problemen om ze zo op te lossen. Dit noemt hij katholieke sociologie of christelijke maatschappijleer en omdat ze vooral op seminaries onderwezen werd 'seminariesociologie'. Aengenent is voor hem een typisch voorbeeld van deze 'seminariesociologie'. Deze vorm wijst de moderne tijd aan als oorzaak van de problemen en wil de mensen in juiste zin opvoeden en de samenleving juist ordenen. Maar omdat volgens Hoefnagels de problemen niet eerst goed onderzocht worden is volgens hem onduidelijk of de aanbevelingen ook helpen bij het oplossen van de sociale problematiek. De tweede richting probeert dat wel te doen: eerst kennis verzamelen en ordenen, dan problemen aanpakken. Hoefnagels wijst hierbij op Comte en Durkheim. Deze richting heeft zijn voorkeur, hoewel er nog veel meer kritisch wetenschappelijk werk verricht moet worden in hun voetspoor (Hoefnagels 1964, 7-32).

Al eerder plaatste Banning (1936, 167-171) Aengenent in dezelfde normatieve traditie, alleen veel positiever dan Hoefnagels. Banning tast in zijn werk de verhoudingen af tussen enkele sociale wetenschappen en de theologie. In de conclusie bepaalt hij de taak van de theologie als het doordenken van de christelijke norm voor het sociale leven. Dit doordenken kan men, zo vindt Banning, ook vanuit de sociologie doen. Daar het geloofsleven sociaal van aard is en door het sociale bepaald wordt, is een doordenking van de sociale structuren nodig om te zien hoe de 'waardering voor de godsdienst' door dat sociale wordt teruggedrongen, en kan er dus van de sociologie geleerd worden waar de aanknopingspunten zijn om deze ontwikkeling tegen te gaan – het verdedigen van het christelijk geloof is de inzet van Banning. Hij vindt dat de katholieken beter gezien hebben dan de protestanten dat de miserabele toestand van de brede bevolking als gevolg van de sociaal-economische ver-

anderingen – de sociale kwestie – de oorzaak is voor hun afkeer van kerk en geloof. Hij wijst hierbij op Duitse auteurs als Von Ketteler en Steffes, en op Aengenent: “Ook het Nederlandse Katholicisme heeft sinds lang begrepen, dat een verdediging van het geloof tans een sociologische studie tot onverbidelijke voorwaarde heeft; het werk van Mons. Aengenent [...] [is] er o.a. sprekend bewijs van”. In de bijbehorende voetnoot (“Een goed overzicht van de hedendaagse Katholieke sociologie (waaronder steeds sociaalfilosofie inbegrepen is...)”) maakt Banning duidelijk dat de sociaal-ethische en filosofische richting voor hem onderdeel is van de bredere sociologische wetenschap. In een later werk typeert Banning (1962, 72-77) Aengenent niet als socioloog, maar zoals die in de geschiedenis bekend is, als hoofdpersoon in de katholieke sociale beweging.

In de algemene overzichten over de geschiedenis van de sociologie komt de stroming waarin Aengenent zich beweegt, de *christliche Sozialwissenschaft* om de Duitse term te gebruiken, niet terug. Dat is ook niet zo vreemd, omdat die overzichten de geschiedenis weergeven van de sociologie *as-we-know-it*, wier weg zich blijkbaar begin twintigste eeuw scheidde van de ethische richting. In het overzicht van Heilbron (1990) komt die gezamenlijke geschiedenis nog naar voren: tot de negentiende eeuw liepen gedachten over hoe de samenleving in elkaar zit en zou moeten zitten bij verschillende auteurs door elkaar heen, zo schrijft hij. In de loop van de tijd, en onder invloed van de natuurwetenschappen, ontwikkelde zich het denken over het sociale steeds meer tot maatschappijwetenschap en tenslotte tot sociologie (zie ook Van de Kerckhove 1996). Aengenent noemt hij echter niet. Ook in het overzicht van Goddijn et al. (1977) – waarbij de eerste auteur nota bene hoogleraar was aan de Katholieke Theologische Hogeschool te Amsterdam, een kerkelijke ambtsopleiding – komen de ethische richting en de invloed van Aengenent niet terug. Het gehele werk staat in de lijn van de empirische, analytische, positivistische sociologie. Ook bij de inleiding van Laeyendecker (1981) is er geen aandacht voor de *christliche Sozialwissenschaft* als stroming. In een korte paragraaf geeft hij wel aan dat er drie grote ideologische stromingen zijn – liberalisme, radicalisme en conservatisme – die het beeld dat mensen van de werkelijkheid hebben beïnvloeden, en dat deze beelden ook in de sociologie en bij bepaalde sociologen doorwerken. Maar uitwerken doet hij deze normatieve stromingen niet.

Ook in andere overzichten is er weinig aandacht en/of waardering voor Aengenent en de christelijke sociologie. Volgens Van Doorn (1964) ontstaat de sociologie voor 1900 in Nederland als reactie op de sociale kwestie en heeft zij aanvankelijk een moralistische en dogmatische ondertoon gericht

op praktische en politieke consequenties, waarbij hij vooral aandacht besteedt aan de liberalen en de marxisten. Over de confessionele pogingen schrijft hij twee korte alinea's: hun "zelfgewilde isolement [is] een soortgelijk doodlopend slop" en wat met sociologie wordt aangeduid is "in feite weinig anders dan [...] polemische sociale ethiek, toegepast op de 'sociale questie'" (p. 22-23; een mening die in genuanceerdere vorm gedeeld wordt door Goddijn & Sloot, 1978). Met name bij de katholieken hekelt hij de afwezigheid van en waardering voor positivistische sociologie. Daarna beschrijft hij hoe de sociologie via de economie, antropologie en rechtswetenschap positivistischer wordt, met veel aandacht voor de rol van Steinmetz. De ethische richting verdwijnt dan uit beeld. Hoewel Jonker (1988, 80-96) zich op een aantal punten sterk afzet tegen de historiografische visie van Van Doorn, deelt hij diens mening over de pogingen 'om tot confessionele varianten of tegenhangers van de sociologie te komen' als weinig inspirerend. Ook Gastelaars (1985) begint haar geschiedenis van de Nederlandse sociologie bij Steinmetz, maar geeft toe een 'blinde vlek te helpen reproduceren' als ze de filosofische en ethische stromingen (katholiek, protestants en liberaal) niet zou noemen 'die verguisd werden in het positivistisch georiënteerde Nederlandse wetenschappelijke bestel' (p. 72). Ze wijst erop dat deze stromingen academisch gevestigd waren en de legitimatie gaven voor praktische ingrepen binnen het kader van de zuil. Ook wijst ze op de belangrijke rol die deze ideeën gingen spelen in de crisistijd 1928-1933, waarbij ze de basis waren voor de concurrerende visies op de reorganisatie van de Nederlandse en Europese samenlevingen.

Concluderend kunnen we zeggen dat Aengenent in een sociologische traditie staat die al in de loop van de negentiende eeuw in toenemende mate aan invloed had verloren. Deze traditie wilde niet zozeer empirische kennis verzamelen, maar (in dit geval vanuit het christelijke gedachtegoed) nadenken over de samenleving en vooral over de wenselijke inrichting daarvan. Wat niet per se hoeft te betekenen dat ze zich van empirie niets aantrok: dat was vaak de basis waarop ze haar voorstellen presenteerde. Onder invloed van de ontwikkeling van de gehele wetenschap in een meer empirische richting zou deze stroming uiteindelijk gemarginaliseerd worden in het wetenschappelijk discours en niet langer als 'sociologie' gezien worden. Tentatief kunnen we misschien zeggen dat in Nederland – als gevolg van de verzuiling – de levensbeschouwelijke strijd om de inrichting van de moderne samenleving (zie Hellemans 1990) en de daarbij behorende intellectuele invloed van de seminaries en geestelijken groter was dan in andere landen, waardoor deze vorm van christelijke sociologie van belang kon blijven en zelfs tot een zekere

renaissance kon komen in de eerste helft van de twintigste eeuw. De auteurs van deze christelijke sociologie (zowel katholiek als protestant) konden daarvoor ook publieke betekenis krijgen. Maar in wetenschappelijke zin, vanuit het oogpunt van wat we nu als sociologie zien, speelden ze bij de verdere ontwikkeling van de sociologie geen belangrijke rol. Dat blijkt ook wel daaruit dat deze richting aan de universiteiten, confessioneel of openbaar, geen vaste voet heeft gekregen in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland waar de *christliche Sozialwissenschaft* nog steeds een belangrijk vakgebied is.

De sociologische overzichten

Aantal besproken werken

Een tweede manier om de 'sociologie' van Aengenent te beschrijven is door te kijken naar de sociologische overzichten die hij publiceerde. De eerste twee sociologische overzichten verschenen in *De katholiek* in 1908 en de laatste in 1924. In die periode zijn er 27 van dergelijke overzichten verschenen die bijna allemaal door Aengenent zijn geschreven. Het derde overzicht was niet te vinden maar als we een redactionele telfout in aanmerking nemen betreft het hier een recensie door Liesker in de uitgave van 1908. Het overzicht met het nummer 21 is samengesteld door D. de Kok, een mij onbekende figuur die door zijn veel voorkomende familienaam ook moeilijk op te sporen is. Deze aantallen laten de grote dominantie van Aengenent in het katholieke intellectuele debat over de sociale kwestie zien, tenminste in West-Nederland: *De katholiek* was een uitgave van het seminarie Warmond, dat priesters voor het bisdom Haarlem opleidde. Vlak voor zijn aantreden als bisschop houden de overzichten op en als bisschop heeft hij deze overzichten niet meer gemaakt. Blijkbaar heeft ook niemand de lijn weer opgepakt. Opvallend is dat de sociologische overzichten de enige *review*-artikelen (zoals we tegenwoordig zouden zeggen) zijn in het blad. Vanwaar deze bijzondere status? Het was de bedoeling van de redactie, zo zegt Aengenent (1908, 52) in het 'woord vooraf' bij het eerste overzicht, elk kwartaal met een dergelijk overzicht te komen. Blijkbaar hadden de sociale kwestie en de wetenschappelijke reflectie erop grote prioriteit bij het grootseminarie. Deels zijn de overzichten te vinden onder de andere theologische, kerkhistorische, literaire en natuurwetenschappelijke bijdragen die het blad vullen, deels zijn ze ook ondergebracht bij de afdeling recensies.

Een eerste inzicht in de werkzaamheid van Aengenent is te krijgen door te kijken naar de hoeveelheid werken die gerecenseerd worden en in welk jaar.

Tabel 1 Aantal besproken publicaties in de sociologische overzichten, per jaar

jaar	aantal werken
1908	12
1909	16
1910	10
1911	5
1912	9
1913	6
1914	6
1915	10
1916	9
1917	8
1918	11
1919	6
1920	rentespecial
1921	geen bespreking
1922	5
1923	6
1924	4
totaal	123
gemiddeld	8,2

Bron: *De katholieke*, jrg. 1908-jrg. 1924.

In de periode 1908-1924 heeft Aengenent 123 werkjes en werken besproken, gemiddeld 8,2 per jaar waarin een overzicht is verschenen. Het betreft hier een grote diversiteit aan werken: pamfletten en brochures, (overheids)rapporten en adviezen, handboeken en encyclopedieën, monografieën (soms meerdelig) en delen uit reeksen. Het productieniveau verschilde nogal. In de eerste drie jaren lag de productie ver boven het gemiddelde, wat mogelijk te verklaren is door beginnend enthousiasme of een gevoel van urgentie. Maar ook in de periode 1915-1918 lag het aantal besproken werken op of boven het gemiddelde. Een verklaring hiervoor is minder gemakkelijk te geven. We zouden kunnen denken dat toen bepaalde sociale kwesties sterk naar voren kwamen, maar uit de behandelde thematieken blijkt dat niet. De Eerste Wereldoorlog die op dat moment Europa in zijn greep hield raakte Nederland niet en die speelt ook geen rol in de behandelde thema's. In de tussenliggende periodes 1911-1914 en 1919-1924 vlt het aantal besprekingen af. Misschien werd er minder gepubliceerd, misschien legden andere werkzaamheden beslag op Aengenents tijd – nader biografisch onderzoek zou hier licht op kunnen werpen. In 1921 was er geen bespreking, in 1920 was er een *special* over het rentevraagstuk. Aengenent verwijst daarin naar "... de besprekingen (...), die gedurende de laatste maanden in couranten en tijdschriften gepubliceerd werden..." en hij

voelde zich blijkbaar uitgedaagd daarover zijn eigen mening te geven. Naar welk maatschappelijk debat dat verwijst zou eens nader uitgezocht kunnen worden, het is mij uit de literatuur over de sociale geschiedenis van Nederland niet bekend. Daar het echter geen overzicht betreft in de zin van een literatuurbespreking is het hier buiten beschouwing gelaten.

Besproken thema's

Een tweede inzicht in de sociologie van Aengenent krijgen we door te kijken naar de thema's die hij behandelde in de sociologische overzichten. In tabel 2 is aangegeven hoeveel werken over een bepaald thema besproken zijn. Deze thema's zullen in het daaropvolgende verder uitgewerkt worden.

Tabel 2 Thema's in de sociologische overzichten

Thema	aantal werken
Economie	31
Sociale kwestie	29
Zedelijkheid/vrouw/moraal	19
Katholieken, openbaar leven, kerk&staat	15
Standorganisatie en vakbeweging	14
Socialisme/sociaal-democratie	13
Overige	2
Totaal	123

Bron: *De katholieke*, jrg. 1908-jrg. 1924.

Het meest voorkomende thema is dat van de economische vraagstukken. In deze rubriek bevinden zich veel werken op het gebied van wat de politieke economie genoemd kan worden, de verhouding tussen staat, producenten en consumenten in het economisch leven. Onder de gerecenseerde werken zijn verschillende (historische) publicaties die een inleiding geven in het vakgebied van de economie; gezien het voorgaande is het noemenswaardig dat alle drie de delen van Heinrich Pesch s.J. *Lehrbuch der Nationalökonomie* besproken worden. Maar ook werken over invoerrechten, collectieve arbeidsovereenkomsten, het rentevraagstuk (wederom) en vormen van bedrijfsorganisatie komen hierin aan bod. Met deze thema's plaatst Aengenent zich in het midden van de vraagstukken van zijn tijd. Het wilde kapitalisme van de negentiende eeuw wordt langzaam vervangen door georganiseerdere vormen; de basis wordt gelegd voor de latere 'verzorgingsstaten'. Ook de katholieken in verschillende Europese landen willen bijdragen aan dit project, hiertoe opgeroepen door de sociale encyclieken die vanuit Rome verschijnen. Een gedegen kennis van de economische structuren en hun gevolgen is daarom vereist, enerzijds om

de keuzes goed te verantwoorden en anderzijds om een (normatief) oordeel erover te kunnen vellen en de eigen positie tegenover de andersdenkenden te verantwoorden. Bovendien vormt de economische kwestie de basis voor alle andere onderwerpen: de sociale kwestie, de zedelijkheid, de verhouding tot de staat en het socialisme, en de juiste organisatie van de arbeiders.

Het tweede thema betreft de sociale kwestie, de kern van Aengenents sociologie. In deze rubriek zitten verschillende rapporten over de arbeids-toestanden in diverse bedrijfstakken, stukken over sociale c.q. arbeidswetgeving, arbeidstijden, sociale zekerheid en armoede. De *Christelijk-sociale studiën* van Slotemaker de Bruïne komen in een aantal drukken terug; ook zijn er verschillende normatief-ethische werken die besproken worden. De sociale kwestie was een van de belangrijke maatschappelijke vraagstukken van de late negentiende en vroege twintigste eeuw. De sociale gevolgen van de industrialisering deden zich na enkele decennia stevig voelen: urbanisering, slechte huisvesting, grootschalige armoede en werkloosheid, problematiek van ouderen en arbeidsongeschikten, sociale spanningen en normverlies, et cetera. Op deze uitdagingen werden in Europa, Amerika en Engeland verschillende antwoorden gegeven, en die antwoorden werden ook vanuit levensbeschouwelijk perspectief door socialisten, liberalen en christenen bediscussieerd. In 1891 publiceerde paus Leo XIII de encycliek *Rerum Novarum* ('over nieuwe dingen') en reageerde de kerk voor het eerst op de uitdagingen die de nieuwe tijd ook aan de kerk en haar opstelling in de samenleving stelde. Aengenent wist zich sterk geïnspireerd door deze encycliek en dat moet een stimulans geweest zijn om de sociale problemen van zijn tijd te bestuderen.

Het derde prominente thema is de kwestie rondom de zedelijkheid, met name de positie van de vrouw. De werken die hier aan de orde komen gaan over co-educatie, de vorming der jeugd, de weelde en openbare onzedelijkheid, en politiek en moraal. Meerdere werken betreffen het vraagstuk van de vrouw in het openbare leven, ook vanuit religieus oogpunt (*Jesus Christus und die Frau* bijvoorbeeld). Ook zijn in deze rubriek verschillende algemene moraal-theologische werken opgenomen. Hiermee oriënteert Aengenent zich op onderwerpen die, zoals Stuurman (1984, 202-255) in zijn proefschrift heeft laten zien, van centraal belang waren voor de opbouw van de zuilen. Met de moderne tijd kwamen ook andere verhoudingen tussen de seksen op. Vrouwen mochten studeren, later ook stemmen, gingen zelfstandig beroepen uitoefenen, kregen vrijere omgangsvormen, werden gelijkwaardiger aan mannen in veel opzichten. Deze ontwikkelingen waren een concrete uitdaging aan de christelijke normen die, zoals christenen het zelf zagen, de basis waren van de samenleving. Bovendien kwamen er steeds meer verschillende

visies op deze verhoudingen, bijvoorbeeld in de socialistische beweging maar ook vanuit het malthusianisme, waarop de kerken een antwoord moesten en wilden formuleren. De controle op jeugd, vrouw en gezin werd een van de fundamenteen waarop de zuilen gebouwd werden. Voor Aengenent was dit ook een belangrijk thema, zo blijkt uit de keuze van de door hem gerecenseerde werken.

Het vierde grote thema in de sociologische overzichten is de plaats van katholieken in het openbare leven. Het betreft hier een zeer divers palet van werken over de verhouding tussen kerk en staat en de verhoudingen tussen katholieken en hun verenigingen. Opvallend is dat er verschillende protestantse auteurs op dit gebied besproken worden, zoals een brochure in de anti-revolutionaire reeks 'Christendom en maatschappij' over de houding tegenover het openbaar onderwijs en een druk en herdruk van Kuypers *Anti-revolutionaire staatskunde*. De gereformeerden, wier emancipatiestreven aan dat van de katholieken voorafging, hadden al ervaring opgedaan op dit gebied en hun opvattingen over de soevereiniteit in eigen kring hadden overlap met de gedachten over subsidiariteit zoals die in katholieke kring (door Pesch) ontwikkeld werden. Verder is opvallend dat deze rubriek verschillende Duitse uitgaven kent. Diverse uitgaven over de zogenaamde *Gewerkschaftsstreit* in Duitsland werden besproken. Het ging hier om de vraag of katholieken lid mochten worden van algemene vakbonden of dat ze in katholieke organisaties moesten blijven. Deze discussie zou later ook in Nederland opspelen (zie beneden) en Aengenent zou daarin een belangrijke rol krijgen. Ook andere Duitse werken komen in deze categorie voor, bijvoorbeeld *Der soziale Katholizismus in Deutschland*, een werk over *Die Autorität der Kirche in weltlichen Dingen* en een geschiedkundig boek over *Soziales Leben in der ersten Kirche*, dat bij nader inzien vanuit historisch perspectief blijkt toe te lichten hoe de katholieken zich in Aengenents tijd op te stellen hebben. Na de *Kulturkampf* (de strijd van Bismarck tegen de katholieken in het jonge Duitse keizerrijk) waren dit soort vragen in Duitsland natuurlijk van het hoogste belang en Aengenent wilde blijkbaar leren van de daar opgedane ervaringen. Veel van de inzichten zullen vervolgens aan de orde gesteld zijn bij de katholiekendagen waarvan Aengenent bestuurlid was en waar hij ook regelmatig een rede hield (Van Xanten 2007).

Het volgende thema was standsorganisatie en vakbeweging. In het overzicht van besproken werken komen verschillende studies voor over standen, beroepsgroepen en vakorganisaties, ook vanuit historisch perspectief. Zo zijn er boeken over de middenstand en de boerenstand (van de beroemde pater-socioloog Van der Elsen), historische overzichten over de beroepen in Namen

en Antwerpen, boeken over de vakbeweging, en adviezen over de R.K.-organisaties van ondernemers, middenstanders, juristen en in de land- en tuinbouw. Zoals hierboven al werd aangegeven, was het debat dat in Duitsland met luide stem gevoerd werd over de vraag: moeten de arbeiders lid zijn van interconfessionele of van confessionele vakorganisaties, ook in Nederland van belang en ook over de daaronder liggende vraag of het dan vakorganisaties moesten zijn of standsorganisaties die alle belangen van de arbeider moesten behartigen. In deze kwestie stond de mening van Aengenent en Aalberse tegenover die van Ariëns (uit het bisdom Utrecht; Deems 2011) en Poels (uit het bisdom Roermond): de eersten waren voor vakverenigingen, de anderen voor standsorganisaties. Ondanks zijn voorkeur bereidde Aengenent als voorzitter van de commissie om deze kwestie te beslechten een advies voor dat inhield dat katholieke arbeiders die lid waren van een vakorganisatie ook lid moesten worden van een standsorganisatie; een besluit dat tot na de Tweede Wereldoorlog van kracht bleef. Aengenent speelde in deze discussies een belangrijke rol en hij stelde zich blijkbaar op de hoogte vanuit de actuele literatuur.

Het laatste thema betreft het socialisme en de sociaal-democratie. Hier worden verschillende overzichtswerken besproken, sommige ook normatief van aard, over deze beweging. Maar er zijn ook enkele werken uit de socialistische beweging zelf die in deze rubriek aan de orde worden gesteld, zoals Kautsky's *Ethiek en materialistische geschiedbeschouwing* (vertaald door Gorter; een thema dat ook direct raakt aan Aengenents filosofische leeropdracht), Bernsteins *Revisionisme in de sociaal-democratie* (vertaald door Vliegen), Engels' *Over de oorsprong van de familie, het eigendom en de staat* (vertaald door Pannekoek) en Troelstra's *Wereldoorlog en sociaal-democratie*. Ook hield Aengenent zich op de hoogte van de actuele ontwikkelingen in het socialisme, zoals blijkt uit de bespreking in 1924 van het boekje *Vom Erfurter zum Görlitzer Programm*. Het socialisme was een belangrijk thema omdat het één van de wereldbeschouwingen en sociale bewegingen in het interbellum was die met elkaar streden over de wenselijke inrichting van de samenleving (cf. Hellemans 1990). Daarom was het noodzakelijk goed op de hoogte te blijven van hun uitgangspunten en ontwikkelingen daarin. In zijn *Leerboek sociologie* komt deze aandacht duidelijk naar voren. Nadat Aengenent het sociale vraagstuk heeft ingeleid geeft hij de drie grote concurrerende ideeën daarover aan: 13 pagina's wijdt hij aan het economisch liberalisme, 54 pagina's aan het socialisme en 64 pagina's aan het christelijk antwoord van het solidarisme.

(Inter-)nationale plaatsbepaling

Ten slotte: waar haalde Aengenent zijn inspiratie vandaan? Keek hij alleen naar Nederland of was hij breder georiënteerd?

Tabel 3 Herkomst besproken werken in de sociologische overzichten

land	aantal	Opmerkingen
Nederland	65	1 boek in Duits
Duitsland	29	6 in Nederlandse vertaling/bewerking 1 Latijns handboek
België	17	1 Latijns handboek
Frankrijk	6	1 in Duitse vertaling
Italië	3	
Spanje	1	1 Nederlandse vertaling
Zwitserland	1	
Engeland	1	1 in Nederlandse vertaling/bewerking
totaal	123	

Bron: *De katholieke*, jrg. 1908-jrg. 1924.

De meerderheid van de besproken werken blijkt te komen uit Nederland. Dat zal zeker ook te maken hebben met de toegezonden werken, de positie die Aengenent in begon te nemen als voordener binnen de katholieke-sociale beweging, en het publiek waarvoor hij schreef. Maar iets minder dan de helft van de werken komt uit het buitenland, met name Duitsland. Mogelijk zag hij in de Duitse kerk en samenleving verschillende problemen en antwoorden die hij voor Nederland relevant achtte. Het werk van Pesch – van belang voor zijn vriend en leermeester Aalberse; mogelijk heeft Aengenent Pesch ontmoet in Valkenburg waar die enige tijd verbleef en ook overleed – kan hierin ook richtinggevend geweest zijn. Daarnaast spelen Belgische werken een belangrijke rol. Dit is vanwege overeenkomsten in taal, cultuur en religie voor de hand liggend, maar ook waren de sociale problemen in België door de vroege industrialisering veel ernstiger. Ook hiervan was dus enigszins te leren. De Italiaanse werken komen pas aan het begin van de jaren twintig voor: heeft dat te maken met de ultramontaanse tendensen in de kerk, de sterkere centralisering van de kerk uit Rome? Vanuit huidig perspectief is opvallend dat Engelstalige werken ontbreken. Dat kan komen doordat Aengenent de taal niet machtig was (Frans was in zijn opleiding de taal van de elite), maar ook doordat de Engelstalige sociologische literatuur sterk empirisch en minder ethisch was en hem daardoor minder interesseerde. Maar de oriëntatie op Duitsland en Frankrijk (en niet op anglo-amerikaanse voorbeelden) gold tot 1945 ook de Nederlandse sociologie in het algemeen. Aan gebrek aan overeenkomsten met Nederland zal het niet gelegen hebben: de maatschappelijke

problemen en de bijbehorende positiebepaling van de kerk als minderheid in de samenleving waren in Engeland en Nederland identiek.

Wat verder opvalt, is de irenische houding die Aengenent inneemt in de bespreking van de werken. Hij laat zich graag informeren door primaire werken zoals blijkt uit zijn bespreking van publicaties van protestantse en socialistische auteurs. Bij protestanten, katholieken, liberalen en socialisten heeft hij zowel waarderende als ook kritische woorden als het nodig is. Nu hoort dit natuurlijk ook bij het genre van de recensie, dat men naast kritische ook altijd enige positieve woorden voor het besprokene over heeft. Toch verraste de openheid mij als lezer van na de verzuiling; ik dacht dat de oogkleppen sterker waren. Aan de andere kant hoort Aengenents open oriëntatie ook bij de verzuiling zoals Lijphart (1968) en Simons & Winkeler (1987) (voor na 1945) aangetoond hebben: in de zuil waren de leden afgezonderd, maar de elites van de zuil stonden in open contact met elkaar en pacificeerden op die manier de potentiële conflicten die door de elites werden opgeroepen om het mobilisatieniveau hoog te houden. De openheid van Aengenent had echter wel zijn grenzen. Zo valt bijvoorbeeld op dat de katholieke en protestantse auteurs eerder het voordeel van de twijfel krijgen, en dat socialistische en liberale auteurs het door hun verkeerde uitgangspunten eigenlijk sowieso niet goed konden doen. Ook in die zin is Aengenent een typisch voorbeeld van verzuilde sociologie.

Conclusie

Uit de 'Sociologische overzichten' blijkt dat Aengenent een hoge productie had. Gemiddeld werden ruim 8 werken per publicatiejaar besproken. Blijkbaar vond ook de redactie van *De katholiek* de sociale kwestie dermate van belang dat Aengenent de volledige en exclusieve ruimte kreeg om de sociale kwestie te behandelen. Aengenent bleef consistent rondom een aantal thema's werken. Waar Aalberse de staatsrechtelijke ideeën van Pesch uitwerkte, volgde Aengenent meer de economische en sociale lijn. Hierdoor kon hij diverse thema's aanroeren zoals het sociale vraagstuk en de zedelijkheidskwestie, de juiste organisatie voor de belangen van de arbeiders, de plaats van de katholieken in de samenleving en de verhouding tot het socialisme. Dit waren de actuele thema's van die tijd, en niet alleen voor katholieken. Aengenent liet zich daarbij inspireren door binnenlandse werken, maar voor een belangrijk deel ook door buitenlandse werken – hij had daarbij een open blik voor de ontwikkeling in andere landen en vond blijkbaar dat daar voor de Nederlandse situatie wat van te leren viel. Ook in de keuze van de auteurs was hij geenszins eenkennig en beperkt tot de katholieke wereld: veel primaire werken werden besproken, ook van niet-katholieke auteurs. Hij wilde zich blijkbaar direct op

de hoogte stellen van bepaalde ontwikkelingen, en niet uit de secundaire literatuur. Die werden dan wel binnen het ideologisch kader van de zuil behandeld.

Roomsche sociologie

De specifieke insteek van Aengenent op de sociologie wordt tenslotte duidelijk door zijn reactie op een recensie van zijn leerboek sociologie door Van Blom (1910). Van Blom was in 1900 gepromoveerd aan de Leidse universiteit tot doctor in de rechten en werd daarna hoofdredacteur van *Het Vaderland*. In 1907 werd hij benoemd tot hoogleraar aan de Technische Hoogeschool in Delft, voor de vakken staats-, administratief en handelsrecht, later economie en arbeidsrecht – naast enkele benoemingen tot bijzonder hoogleraar. In deze periode, waarin hij ook de dadelijk te bespreken recensie van Aengenents werk schreef, ging hij zich steeds meer interesseren voor de sociale kwestie, de opkomst van de sociaal-democratie, kortom: de sociaal-maatschappelijke kanten van het recht en de economie. In 1916 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar in de economie en statistiek aan de Leidse Universiteit. De veelgelauwerde professor overleed op 60-jarige leeftijd in 1938 (Verrijn Stuart 1938). In een bijdrage van Bots in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* wordt hij als links-liberaal getypeerd, wat ook uit zijn reactie op het *Leerboek der sociologie* blijkt.

De openingszin van zijn bespreking zet meteen de toon: “Bescheiden zoekers naar maatschappelijke waarheid zijn onze roomsche sociologen niet; zij weten reeds en wijzen den weg”. Iets verderop in de inleiding zegt hij dat de kern van het boek, en waar hij zich ook op wil oriënteren, is dat de sociale kwestie gezien wordt als een probleem van ‘godsdienstig-zedelijken aard’. In de tweede paragraaf van dit artikel zagen we al dat dit een kenmerk is van deze manier van sociologie bedrijven. De ‘niet-roomsche’ lezer zou voor een groot deel mee kunnen gaan in de analyses van Aengenent, maar er zijn drie punten waarop Van Blom wil reageren. Ten eerste wijst hij erop dat Aengenent enkele beginselen en feiten naar voren haalt waarin de oorzaken van de sociale kwestie zouden liggen. Renaissance, Reformatie, Verlichting, Franse revolutie en verder de moderne samenleving als geheel zijn volgens Aengenent de oorzaken ervan dat de samenleving zich heeft afgewend van de leer van de kerk en zo de problemen van de sociale kwestie over zich heeft afgeroepen. Van Blom gunt Aengenent deze mening, maar die haalt volgens hem veel te snel en onduidelijk oorzaak en gevolg door elkaar. Het tweede punt waarop

Van Blom de vinger legt is de uniciteit die Aengenent voor zijn leer claimt. Volgens de recensent ligt de opvatting van Aengenent over de samenleving en de verhouding tot de staat dicht bij de leer van de jong-liberalen dan hij toegeeft, en ligt de oorzaak daarvan in een verkeerd gebruik van het begrip 'natuurrecht'. Daarbij wijst hij op verschillende inconsistenties en hiaten in het boek. Het derde punt is dat hij Aengenent verwijt veel te dicht bij de katholieke leer te blijven en weinig zelfstandig te denken. Hier komt het praktische element naar voren: daardoor zonderen de katholieken op wetenschappelijk en maatschappelijk gebied zich af, terwijl het voor de oplossing van de sociale problemen juist goed zou zijn als de katholieken meer zouden samenwerken met anderen. "Het sociale doel, dat zich de Kerk en haar gezaghebbende organen stellen, wordt door dit typisch clericalisme niet bevorderd. En door hun nauw daaraan verwante exclusivisme evenmin".

De precieze redenen en achtergronden van Van Bloms kritiek hoeven ons hier niet te interesseren; wel hoe Aengenent (1910) hierop reageert en zijn eigen standpunt verwoordt. Hij waardeert de schrijver van de recensie omdat hij met de drie bovengenoemde punten de kern raakt van wat een 'roomsche sociologie' is. De reactie van Aengenent valt daardoor in drie delen uiteen. Ten eerste de kwestie van de oorzaken en de gevolgen van de problemen in de moderne samenleving. Aengenent leest in de reactie van Van Blom enerzijds dat hij vindt dat de katholieke kerk door haar houding in de middeleeuwen de reactie van de moderne stromingen heeft opgeroepen en daardoor zelf mede schuldig is aan de oorzaken die ze nu bestrijdt. Met enkele intellectuele spitsvondigheden reageert Aengenent hierop. Anderzijds leest Aengenent in dit gedeelte het verwijt dat de katholieke kerk terug wil naar de middeleeuwse verhoudingen. Dit verwijt pareert hij krachtig: "De katholieke sociologie streeft dus niet naar een terugkeer van middeleeuwsche toestanden, maar alleen van middeleeuwsche beginselen", die wel degelijk in de huidige context dienen te worden ingepast. Een katholieke sociologie zou dus in een nieuwe situatie nieuwe antwoorden moeten vinden. Het tweede verwijt ging over het gebruik van het begrip natuurrecht en betrof daardoor de verhouding tussen individu en staat. Aengenent onderkent dat de ideeën van Van Blom en die van hem over de beperkte rol van de staat en de autonomie van de samenleving dicht tegen elkaar aanliggen, maar hij onderstreept toch de rol van het natuurrecht. Juist door de erkenning van het natuurrecht, zo Aengenent, kan de katholieke sociologie de autonomie van de samenleving beargumenteren en zo de rol van de overheid beperken. Zo niet, dan is de autonomie afhankelijk van het positieve recht en dus van de staat. De fitnesses hiervan zijn eerder rechtsfilosofisch van aard, maar voor de mens- en maatschappijvisie

van Aengenent zijn ze relevant: de samenleving met haar verbanden (gezin, kerk, vereniging) hebben een autonomie ten opzichte van de staat. Het derde punt betreft de rol van de kerk. Hij verbaast zich erover dat Van Blom zich hieraan stoort, want hij ziet in hem een medestrijder voor de ethische richting in de sociologie. Als Van Blom het belang van de moraal erkent "...is het dan zoo onredelijk, dat de katholieke school de authentieke leeraars en verdedigers der zedelijke beginselen volgt en gehoorzaamt...?". Tot afzondering leidt deze volgzaamheid geenszins, integendeel, juist het hebben van een eigen identiteit geeft een goede basis voor een stevige samenwerking.

Aengenents sociologisch programma wordt door de reactie op Van Blom verder ingekleurd. Ten eerste wil hij teruggrijpen op de kerkelijke traditie en historische voorbeelden om te zoeken naar antwoorden voor zijn tijd. Niet om een terugkeer naar die toestanden gaat het hem, maar om de terugkeer naar de principes. Het voorbeeld van de middeleeuwse gilden is wat dat betreft sprekend: dit zweeft hem ook voor ogen bij de vakbeweging die hij zo noodzakelijk acht. Ten tweede pleit hij voor een terughoudende rol van de staat in sociale kwesties. Ook dit is een terugkerend thema in de katholieke leer: de staat is noodzakelijk voor de sociale ordening, maar kan niet alles bewerken. De kerk en breder gezien het maatschappelijk middenveld hebben een eigen opdracht voor het aardse en hemelse geluk van de mensen. Daar moet de staat niet in treden. Ten derde pleit hij voor een grote rol van het kerkelijk instituut in het denken over de maatschappelijke problemen. Als er al in ethische zin over de maatschappelijke problemen nagedacht wordt (naast de empirische, zo kunnen we na de eerste paragraaf van dit artikel zeggen), dan moeten we ook de instantie serieus nemen die voor katholieken daar gezaghebbende antwoorden op geeft, i.e. de kerkelijke hiërarchie. Deze drie punten karakteriseren Aengenents sociologie als rooms-katholiek: katholieke principes, subsidiariteit en kerkelijke hiërarchie.

Ethische, positieve en publieke sociologie

De sociologie van Aengenent zou tegenwoordig niet meer als sociologie herkend worden. De normatieve, ethische of filosofische studie van maatschappelijke problemen wordt tegenwoordig niet meer gerekend tot het sociologisch vakgebied. Daarvoor is het in de loop van de twintigste eeuw te zeer beïnvloed geraakt door de empirische wetenschappen en hun methoden. Toch waren die grenzen tussen de 'ethische' en 'positivistische' wetenschapsbeoefening begin twintigste eeuw nog niet zo duidelijk. In de formatiefase van wat nu de

gecanoniseerde sociologie is liepen empirische en normatieve scholen nog door elkaar heen. Dat heeft er ook mee te maken dat ze zich alle richtten op de studie van de sociale problemen en daarvoor waren zowel empirische als normatieve methoden nodig. Ook Aengenent die enerzijds staat voor de ethische blijkt aan de andere kant, volgens Wils, bepalend geweest te zijn voor de empirische doorbraak in de katholieke wereld. Dat blijkt ook wel uit de thema's en de werken die Aengenent bespreekt in de 'sociologische overzichten': hij verdiept zich grondig in de *feitelijke* situatie van arbeidsomstandigheden, wetgeving, economische processen, en dergelijke. Wat hij uiteindelijk met die gegevens *doet*, hoe hij ze *interpreteert* gaat tegen de visie van de positieve sociologie in. In de reactie op Van Blom verdedigt Aengenent fel de ethische richting in de sociale wetenschappen. Maar hij doet dat niet om zich af te zetten tegen anderen, hij ziet juist parallellen met de positie van Van Blom. Hij herkent zijn streven ook in zijn tegenstanders – blijkbaar waren er meer die de sociale wetenschappen zo opvatten.

Terugkijkend op dit artikel begrijp ik ondertussen niet meer waarom die ethische richting uit de sociologie is verdwenen. Waarom zou bijvoorbeeld Marx wel in de canon van de empirische sociologie opgenomen kunnen worden, terwijl hij ook een duidelijk normatief en ethisch discours navolgt? Een verklaring zou kunnen zijn dat bij Marx vooral naar zijn historisch-empirische kanten wordt gekeken, terwijl zijn normatieve visie goed aansluit bij het links-progressieve discours van veel sociologen. Aengenent behoort eerder bij de conservatieve sociologen en past niet zo goed in de canon. Maar de sociologie heeft vanaf het begin twee kanten gekend: enerzijds de *founding fathers* die de wereld wilden begrijpen om haar te veranderen, anderzijds de *founding fathers* die de sociale wereld wilden begrijpen om haar te behouden zoals ze is (zie De Jager & Mok 1999, 20, waarbij ze bij de conservatieve stroming geen namen noemen maar wel Marx, Durkheim en Weber bij de maatschappijkritische). Ik zie het verschil tussen empirische en ethische sociologie na deze overzichtsstudie van het werk van Aengenent eerder als een glijdende schaal dan als twee strikt gescheiden scholen: uitgaande van de geschiedenis van de sociologie is plaats voor beide.

Is het jammer dat de meer normatieve kanten van de sociale wetenschap langzamerhand uit het oog zijn verloren? Misschien wel: het zou de sociologie weer nieuwe maatschappelijke relevantie kunnen geven (zie ook Gastelaars 1985, 251 en de vraagstelling van De Gier 2007 bij zijn Nijmeegse oratie). Ook nu zoekt de sociologie naar een nieuwe plaats in het wetenschappelijk en maatschappelijk bestel. Ze moet in de strijd om haar voortbestaan opboksen tegen andere disciplines die veel meer studenten trekken. Disciplines die zo

sterk lijken op de sociologie en er eigenlijk uit zijn voortgekomen, maar nu geheel verzelfstandigd zijn. Wat is hierbij de eigenheid van sociologie? De neiging is groot, en gemakkelijk, om zich terug te trekken op het empirische vlak en de kwantitatieve studies. Daar is ook onderzoeksgeld voor te winnen. Maar worden sociologen daarmee zichtbaarder in de samenleving (zie ook De Vries 2009)? Aengenent kan misschien helpen om deze vergeten aspecten van de sociologie te herontdekken. Daarbij wil ik er geenszins voor pleiten om opnieuw een 'roomse sociologie' te stichten, of het katholiek sociaal denken een belangrijkere rol te geven in de huidige sociologie – hoewel het laatste in Nijmegen en Tilburg interessante sociologische vraagstellingen op zou kunnen leveren. Maar misschien moeten normatieve en empirische sociologie nauwer samengaan in een publieke vorm van sociologie. Want de huidige sociologen die zichtbaar zijn in het maatschappelijk debat zijn nu juist degenen die zich ook kritisch uitlaten over maatschappelijke processen: Van Doorn (Pels 2010), Duyvendak, Dronkers, De Gier, Houtman, Koopmans, Engbersen. Zij laten ook zien dat goed wetenschappelijk werk niet tegengesteld hoeft te zijn aan maatschappelijke stellingname en aan de oplossing van maatschappelijke problemen kan bijdragen.

Het leven en werk van Aengenent biedt verschillende aanknopingspunten voor verder onderzoek. Veel van de onderwerpen waar hij over schreef of in zijn bestuurlijke en adviserende carrière mee te maken kreeg, zijn op zich al een monografie waard. Zo is een boek over de Katholieke Sociale Actie in Nederland nog niet geschreven (het archief is zoek); ook zijn plaatsbepaling in de discussie over stands- en vakorganisaties zou eens beter onderzocht kunnen worden in de geschiedenis van de vakbeweging. De positie van Aengenent in de geschiedenis van het katholicisme komt nu slechts alinea-gewijs in publicaties naar voren, maar is naar mijn gevoel op een aantal punten cruciaal en verdient nadere analyse. Laat ik me hier beperken tot de mogelijkheden voor verder onderzoek binnen de sociologie. Ten eerste zou een nadere analyse van de publicaties van Aengenent de positie van de ethische sociologie verder kunnen verduidelijken. Een eerste overzicht van zijn bibliografie (gedestilleerd uit PICARTA en aangevuld met bijdragen in *De katholieke*) bevestigt dat de thema's die uit de 'sociologische overzichten' naar voren komen ook in zijn andere werken een rol spelen. Deze thema's kunnen verder verdiept worden door te kijken naar de maatschappelijke context waarop gereageerd werd en hoe die reactie zich verhoudt tot andere auteurs. Zo kan een beter beeld gewonnen worden van de socioloog Aengenent en zijn stroming, ook in oecumenisch opzicht.

Ten tweede zou nader onderzocht kunnen worden welke rol de sociologie speelde in de kerken en de kerkelijke opleiding. Meestal is de blik dan gericht op de ontwikkeling van de godsdienstsociologie (zie Winkeler 2010), maar blijkbaar speelden vormen van sociologie-beoefening een bredere rol in de opleiding en in het binnenkerkelijke debat, alsook het debat tussen de kerken en de bredere samenleving. Dit spanningsveld zou eens nader uitgezocht kunnen worden. Ten derde zou meer meta-onderzoek gedaan kunnen worden naar de betekenis van de ethische richting in de sociologie voor de huidige vorm van sociologie-beoefening. Misschien zijn er daar wel bepaalde elementen verloren gegaan die voor de huidige plaatsbepaling van het vak in samenleving en academie van belang kunnen zijn. In het buitenland is deze verbinding duidelijker: mensen als Etzioni en Wallerstein kiezen, weliswaar heel verschillende, levensbeschouwelijke standpunten voor hun sociologisch werk. In Nederland zie ik deze discussie over de 'goede' samenleving niet zo gevoerd, terwijl het misschien juist in het huidige tijdsgewricht wel van belang kan zijn een dergelijk sociologisch-normatieve discussie publiekelijk te voeren (zie ook De Jager 1980).

Tenslotte ben ik na het schrijven van dit overzichtsartikel anders aan gaan kijken tegen een aantal zaken die ik in mijn inleidende colleges sociologie behandelde. Ten eerste leerde ik mijn studenten dat sociologie een empirische wetenschap is en wil zijn, en een aantal hoofdvragen kent: structuur en verandering, cohesie en conflict, identiteit en diversiteit, ongelijkheid en macht. "Hoofdvragen zijn niet per se maatschappelijke problemen!" benadrukte ik keer op keer. Terugkijkend naar het begin van de sociologie en gezien de thema's die Aengenent als socioloog behandelt, zou ik dat niet meer zo stevig zeggen: maatschappelijke problemen hebben ook hun plaats in de sociologie en verdienen het met een koel hoofd en een warm hart onderzocht te worden. Daarbij mag de socioloog wel degelijk maatschappelijk stelling betrekken, op een goed onderbouwde manier. Het tweede wat ik misschien anders zou zeggen is de positie van Durkheim in de geschiedenis van de sociologie. Was hij wel de eerste hoogleraar in het vak, of is hij de eerste van een bepaalde richting in het vak? Zonder nader historisch onderzoek wil ik echter geen krassen op het blazen van onze icoon veroorzaken. Zo was (en is) de titel 'professor' op seminaries, zoals vandaag de dag nog steeds in Latijnse landen op middelbare en hogere scholen, een gebruikelijke, algemene aanduiding voor alle leraren, gedoctoreerd of niet, universitair of niet. Maar op de vraag wie de eerste hoogleraar in de sociologie is zou ik nu antwoorden: het is maar hoe je naar de sociologie kijkt, ethisch of empirisch.

Literatuur

- Aalberse, P.J.M. (1904),
De christelijke sociologie in vijf en twintig stellingen, 's-Hertogenbosch: Maatschappij de Katholieke Illustratie.
- Aengenent, J.D.J. (1902),
 Darwinisme en democratie, in: *De katholieke*, 122, 331-354.
- Aengenent, J.D.J. (1908),
 Sociologisch overzicht, in: *De katholieke*, 133, 50-58.
- Aengenent, J.D.J. (1910),
 Een oordeel over roomsche sociologie in *De Gids*, in: *De katholieke*, 137, 385-406.
- Aengenent, J.D.J. (1911),
 De antimodernisteneed, in: *De katholieke*, 139, 395-425
- Aengenent, J.D.J. (1931),
Leerboek sociologie, 's-Gravenhage: A.J. Roebert (7^e herziene en vermeerderde druk).
- Bank, Fr. J. (1996),
Joannes Dominicus Joseph Aengenent, Amsterdam: Scriptorium Annie Bank.
- Banning, W. (1936),
Theologie en sociologie. Een terreinverkenning en inleiding, Assen: Van Gorcum & comp.
- Banning, W. (1962),
Hedendaagse sociale bewegingen. Achtergronden en beginselen, Arnhem: Van Loghum Slaterus (7^e, omgewerkte druk).
- Blom, D. van (1910),
 Roomsche sociologie, in: *De Gids*, 74, 278-291.
- Deems, G.F. (2011),
Een 'andere' Ariëns. De doctrina socialis van dr. Alfons Ariëns (1860-1928): een wetenschappelijke proeve op het gebied van de theologie, Almere: Van de Berg.
- Derks, M. (2007),
Heilig moeten. Radicaal-katholiek en retro-modern in de jaren twintig en dertig, Hilversum: Verloren.
- Derks, M. & Huisman, M. (2002),
'Edelmoedig, fier en vrij'. Katholieke arbeidersvrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw, Hilversum: Verloren.
- Doorn, J.A.A. van (1964),
Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie, Utrecht: Bijleveld.
- Gastelaars, M. (1985),
Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1985, Amsterdam: SUA.
- Gier, E. de (2007),
Overpeinzingen bij een activerende participatiemaatschappij, Nijmegen: Radboud-universiteit.
- Religie & Samenleving*, Jrg. 6, nr. 2 (september 2011)

- Goddijn, H.P.M. et al. (1977),
Geschiedenis van de sociologie. Achtergronden, hoofdpersonen en richtingen, Meppel: Boom (4^e, herziene en uitgebreide druk).
- Goddijn, H.P.M. & Sloot, J. (1978),
 Katholieke sociologie: Opkomst en ondergang van een sociale leer, in: Bovenkerk, F. et al. (red.), *Toen en thans: De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*, Baarn: Ambo 168-174.
- Groenewold, C. (2007),
Christelijk en sociaal. Biografie van J.R. Slotemaker de Bruïne, Hilversum: Verloren.
- Heerikhuizen, B. van (1996),
 Maatschappijvisies in de klassieke academische sociologie: Emile Durkheim, in: Hoof, J. van & J. van Ruysseveldt (red.), *Sociologie en de moderne samenleving. Maatschappelijke veranderingen van de industriële omwenteling tot in de 21ste eeuw*, Amsterdam-Meppel: Boom, 115-132.
- Heilbron, J. (1990),
Het ontstaan van de sociologie, Amsterdam: Prometheus.
- Hellemans, S. (1990),
Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800, Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Hoefnagels, H. (1964),
De problemen van het menselijk samenleven. Inleiding tot het sociologisch denken, Roermond-Maaseik: J.J. Romen & zonen.
- Jager, H. de (1980),
Mensbeelden en maatschappijmodellen. Kernproblematiek der sociale wetenschappen, Leiden: H.E. Stenfert Kroese (2^e druk).
- Jager, H. de & Mok, A.L. (1999),
Grondbeginselen der sociologie. Gezichtspunten en begrippen, Z.p.: Educatieve Partners Nederland (11^e druk).
- Jonker, E. (1988),
De sociologische verleiding. Sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat, Groningen: Wolters-Noordhoff-Forsten.
- Kerckhove, B. van de (1996),
 Het ontstaan van de maatschappijwetenschappen, in: Hoof J. van & J. van Ruysseveldt (red.), *Sociologie en de moderne samenleving. Maatschappelijke veranderingen van de industriële omwenteling tot in de 21ste eeuw*, Amsterdam-Meppel: Boom, 73-96.
- Kettern, B. (1994),
 Heinrich Pesch, in: Bautz F.-W. & T. Bautz (red.), *Biographisch-Bibliographisch Kirchenlexikon*, Nordhausen: Verlag Traugott Bautz, 236-247.

- Laeyendecker, L. (1981),
Orde, verandering, ongelijkheid. Een inleiding tot de geschiedenis van de sociologie, Mep-
 pel-Amsterdam: Boom.
- Landheer, B. (1933),
 Dutch sociology, in: *Social Forces*, 12 (2), 191-198.
- Lijphart, A. (1968),
The politics of accommodation. Pluralism and democracy in the Netherlands, Berkeley:
 University of California Press.
- Pels, D. (2010),
 Een paar apart: Fortuyn en Van Doorn als publieke sociologen, in: Hoof, J. van, D.
 Houtman, P. Mascini, R. Moelker & S. Soeters (red.), *J.A.A. van Doorn en de Neder-
 landse sociologie. De erfenis, het debat en de toekomst*, Amsterdam: Amsterdam Univer-
 sity Press, 87-97.
- Simons, E. & Winkeler, L. (1987),
*Het verraad der clercken. Intellectuelen en hun rol in de ontwikkelingen in het Nederlands
 katholicisme na 1945*, Baarn: Arbor.
- Slotemaker de Bruïne, J.R. (1912),
Sociologie en Christendom. Een inleiding, Utrecht: G.J.A Ruys.
- Stuurman, S. (1984),
*Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne
 staat in Nederland*, Nijmegen: Socialistiese Uitgeverij Nijmegen (2^e druk).
- Verrijn Stuart, C.A. (1938),
 Prof. mr. D. van Blom. 19 december 1877-29 november 1938, in: *De economist*, 87 (1)
 853-856.
- Vries, G. De (2009),
Sociologie, publiek en politiek, Amsterdam: Vrije Universiteit, Faculteit der sociale
 wetenschappen.
- Wils, K. (2005),
*De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele
 cultuur, 1854-1914*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Winkeler, L. (2010),
 Sociografie en pastoraal beleid 1946-1957. Franciscanen en de opkomst van de gods-
 dienstsociologie in Nederland, in: Gennip, J. van e.a. (red.), *Het geloof dat inzicht zoekt.
 Religieuzen en de wetenschap*, Hilversum: Verloren, 178-192.
- Xanten, H. van (2007),
*"Katholieken, wat zijt Gij toch een wonderlijk volk!". De Katholiekendagen in Nederland
 1899-1940*, Nijmegen: Valkhof Pers.